

z roku 1727 a její předlohou se stal Škrétův obraz sv. Kateřiny jako patronky filozofů a filozofické fakulty. Obraz je podnes součástí reprezentačních prostor Karolina; věnoval jej alma mater Pragensis Michal Korybut Wiśniowiecki, student této fakulty a pozdější polský (nepřilíši úspěšný) král.⁷ Jeho vlastní absolventská teze uchovaná ve vídeňské Albertině, kterou podle Škrétova návrhu zhotovil rytec Matthäus Küsel, je otištěna v této knize na s. 22 a budoucí král je zde vypodobněn jako půvabné pachole. Jen mi chybí připomínka, že o tezi se sv. Kateřinou psal před lety v časopise AUC-HUCP i Vladimír Závodský.⁸

Jak už jsem naznačila v úvodu, vysoce vyzdvihují nejen celkovou koncepci tohoto nevšedního díla, užitečného pro odborníky, ale i laické zájemce o historii. Čtenář ocení hluboký vhled do dobových intelektuálních dějin, jak se promítaly do obsahu i uměleckého ztvárnění závěrečných tezí obhajovaných na Karlo-Ferdinandově univerzitě v 17. století. Domnívám se, že bez znalosti této knihy se neobejde žádný badatel o dějinách pražské alma mater barokního období. Objemná kniha vydaná precizně Národní galerií upoutá nejen obsahem, ale i, jak by mělo být u uměleckohistorické práce pravidlem, výtvarným řešením. Vyšší gramáž užitého papíru jistě umožňuje i vyšší kvalitu reprodukcí rytin, ale celková nemalá váha přece jen poněkud znesnadňuje manipulaci s knihou.

Ivana Čornejová

DOI: 10.14712/23365730.2025.14

Martina Bečvářová – Jindřich Bečvář, Premonstráti v Plzni.

I. Historický kontext; II. Josef Vojtěch Sedláček, loajální vlastenec;

III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel; IV. Obrazové přílohy;

V. Bibliografie, prameny, rejstřík

(Edice Dějiny matematiky, sv. 66–70), České vysoké učení technické, Praha 2024, 294 + 456 + 446 + 184 + 196 stran, celkem 1576 stran, ISBN 978-80-01-07200-4 (soubor); 978-80-01-07201-1 (1. sv.); 978-80-01-07202-8 (2. sv.); 978-80-01-07203-5 (3. sv.); 978-80-01-07204-2 (4. sv.); 978-80-01-07205-9 (5. sv.)

„Rozkazujem této chvíle:/ Sníh jest černý, uhlí bílé,/ led zahřívá, oheň chladí,/ peří škrábe, trní hladí.../ Kdo tak nechce vyznávati,/ má se přísně potrestati...“ Autorem těchto veršů není Karel Havlíček Borovský, a přece s ním mají něco společného – na Havlíčkovu konfinaci v Brixenu takto reagoval člen premonstrátské kanonie v Teplé Josef František Smetana, jeden z protagonistů pětisvazkového díla Martiny a Jindřicha Bečvářových. Je jasné, že v tehdejší době musely zůstat v autorově šuplíku.

První kapitola úvodního svazku, nazvaného Historický kontext, přináší stručný přehled dějin premonstrátského řádu a Tepelské kanonie, druhá kapitola nástin zápasů české

⁷ Michal Korybut Wiśniowiecki (1640–10. 11. 1673) se stal polským králem po abdikaci Jana Kazimíra z rodu Vasa. Na trůn mu pomohla zejména skutečnost, že byl synem slavného vojevůdce Jeremiáše Wiśniowieckého. Byl nevýrazným, slabým panovníkem a současníci i historici mu vytýkají potupnou smlouvu s Osmanskou říší. Je příznačné, že Michal Korybut zemřel doslova v předvečer bitvy u Chotimi (11. 11. 1673), kde Jan Sobieski tureckou armádu drtivě porazil.

⁸ Vladimír Závodský, *Rytina podle obrazu sv. Kateřiny z Karolina*, AUC-HUCP 33–34, 1993–1994, vyšlo 2007, s. 115–121. Omlouvám se za uvedení této, v podstatě velmi hnidopišské poznámky, ale zmínku pokládám za potřebnou proto, že tato recenze je psána právě pro HUCP.

společnosti o vlastní identitu v době národního obrození a životopisné medailony jeho hlavních představitelů; v těchto kapitolách si autoři nečiní nárok na badatelské objevy, opírají se o bohatou vydanou literaturu. Z pečlivého studia archivních pramenů a dobových dokumentů vychází kapitola třetí, sledující vývoj latinských škol, gymnázií a filozofických ústavů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, se zvláštním ohledem na výuku matematiky. Do „vlastního živlu“, tedy stěžejního tématu své monografie, se autoři dostávají v kapitole čtvrté, v níž zkoumají situaci školství v Plzni, především v tamějším gymnáziu a Filozofickém ústavu.

Plzeňská latinská škola, která existovala již ve 13. století, si až do konce 17. století udržovala vysokou úroveň, pro studium na pražské univerzitě připravovala kvalitní absolventy. Po „tučných“ stoletích však přišlo „hubené“ 18. století, kdy ve městě existovaly pouze školy nižší včetně tříletého gymnázia, na němž se vyučovalo česky (označení „gymnázium“ se pro latinské školy vžilo od 16. století). Na základě školního řádu z roku 1774 a na žádost plzeňské městské rady vydala Marie Terezie 25. října 1776 dekret, jímž povolila zřízení úplného pětiletého gymnázia (pro původně šestiletá gymnázia tehdy vesměs chyběli kvalifikovaní pedagogové). Rubem tohoto rozumného kroku byla povinná germanizace tří nižších, takzvaných gramatikálních tříd, ve dvou vyšších, humanitních třídách, probíhala výuka v latině. Správa gymnázia a výuka zůstala v péči tamního dominikánského kláštera, ten však byl v důsledku josefínských reforem v roce 1785 zrušen.

Řízení gymnázia bylo roku 1786 svěřeno premonstrátské kanonii v Teplé, která vždy podporovala vzdělání – ve spravovaných farnostech budovala školy, vysokou úroveň měla také teologická studia ve vlastním klášteře. Vzdělání na gymnáziu nestačilo ke vstupu na univerzitu, zájemce o studium teologie, práv či medicíny musel tehdy absolvovat tříleté studium na fakultě filozofické, jež měla výrazně propedeutický charakter. Od roku 1802 byly v sídelních městech biskupů a univerzit v monarchii a také při některých klášterech postupně zřizovány dvouleté filozofické ústavy – jejich absolventi mohli pokračovat ve studiu na teologických fakultách, zájemci o práva a medicínu museli ještě projít ročním kursem na filozofických fakultách. V Plzni byl Filozofický ústav založen de facto v roce 1804, jeho úkolem bylo připravovat studenty ke vstupu na univerzitu. Jeho správa byla stejně jako gymnázium svěřena tepelským premonstrátům, dohled vykonával pražský arcibiskup – biskupství v Plzni vzniklo až v roce 1993.

V roce 1804 slavil devatenácté narozeniny Josef Vojtěch Sedláček, jehož životní a profesní dráhu sleduje s podtitulem „loajální vlastenec“ druhý svazek díla. Narodil se 24. února 1785 v Čelákovících, pokřtěn byl Josef Matěj. V roce 1805 vstoupil k tepelským premonstrátům. Proč právě do západních Čech, a nikoli na bližší Strahov? Jeho rozhodnutí zřejmě ovlivnil tepelský kanovník Kašpar Ignác Miesner, který ho učil na malostranském gymnáziu. V roce 1809 složil Sedláček věčné sliby a přijal řádové jméno Vojtěch. Profesorem matematiky na plzeňském Filozofickém ústavu byl ustanoven v listopadu 1810, zpočátku vyučoval také řečtinu, pro niž se těžko sháněli vhodní pedagogové. V roce 1816 povolila Studijní dvorská komise ve Vídni výuku češtiny jako nepovinného předmětu na gymnáziích s převahou českých žáků. Sedláček vzápětí požádal, aby byl ke svému úvazku na Filozofickém ústavu jmenován gymnaziálním profesorem českého jazyka. Své mateřštině vyučoval bezplatně čtyři hodiny týdně, na hodinách měl plnou posluchárnu, kromě Čechů je navštěvovali také Němci, kteří chtěli ovládat druhý zemský jazyk. Od školního roku 1819/20 bylo plzeňské gymnázium prodlouženo na šestitřídní, takže osmileté středoškolské

vzdělání – včetně Filozofického ústavu – plně opravňovalo k imatrikulaci na takzvaných „vyšších“ univerzitních fakultách. Sedláčkovi záleželo také na nižším školství, které bylo v Plzni výhradně německé, ať již šlo o školy triviální, či školu hlavní, která žáky připravovala pro praktická povolání. Právě v roce 1819 se mu podařilo prosadit zřízení české triviální školy.

V roce 1818 vznikl z podnětu Josefa Jungmanna záměr vydávat českou encyklopedii, tedy odbornou literaturu z oborů přírodovědných i humanitních, která měla dokázat, že čeština nezůstane pouze jazykem beletrie. Velkolepý podnik se sice nakonec neuskutečnil, ale někteří obrozenečtí vzdělanci vydali kvalitní české učebnice svých oborů. Vytvořili je podle cizích vzorů, což v té době ani jinak nebylo možné, a sváděli úporný zápas s latinskou terminologií, kterou se snažili, mnohdy i násilně, počestit. Dobovým puristickým tendencím podléhala i hodnotná a logicky uspořádaná učebnice Základové Měřictví čili Geometrie, jejímž autorem byl Josef Vojtěch Sedláček. Některé jeho české termíny, zkorigované a schválené Josefem Jungmannem, se ujaly, například sčítání (additio), dělení (divisio), dělitel (divisor), zlomek (fractio), plocha (planum), bod (punctum); jiné zmizely v propadlišti národního obrození, kupříkladu časnictví (chronologie), vztahočet (logarithmus), týkací či týkalka (tangens), převrchnice (hyperbola). Sedláčkovy Základové měřictví byly sice ve vlasteneckých kruzích vřele přivítány, ale autor podle nich nemohl na německé škole učit. V šedesátých letech, kdy vznikaly české střední školy, psali matematici novější učebnice.

Podle svého slibu daného Jungmannovi začal Sedláček pracovat také na učebnici fyziky pod názvem Základové Přírodnictví aneb Fysiky a Matematiky potažené neboli smíšené (matematikou potaženou mínil aplikovanou matematiku). Úspěch Geometrie se však neopakoval, autor vydal ze čtyř plánovaných dílů pouze dva. Špatně se prodávaly, v kruzích pražských vzdělců byly přijaty chladně. Zklamaný Sedláček proto rezignoval na sepsání plánované učebnice aritmetiky.

Nelze tu ani stručně představit všechny Sedláčkovy aktivity, které stihl rozvíjet za krátký život – zemřel 2. února 1836 v nedožitých 51 letech. Byl loajální k habsburskému císařskému domu, hojně se stýkal se šlechtou a psal na tyto vlivné osoby mnohomluvné ódy. V tom ovšem nebyl výjimkou, oslavné ódy na císaře pána a jeho družinu psali i jiní kováři vlastenci, ale Sedláček byl v podobném veršování tak neúnavný, až budil posměch. Rád sbíral různá ocenění od institucí i panovníků, medaile, řády, poháry, brilantové prsteny, ale svých známostí využíval především pro „obecné dobro“, pro své studenty, kolegy, přátele, známé, a také pro smělé vlastenecké podniky.

Ironie a satira mu přesto nebyly cizí. V roce 1819 byl nechtěně zapleten do aféry kolem satirické básně *Tak to chce tento svět*, publikované v časopise Hylllos – Dobrozvěst. Není však stoprocentně jisté, zda byl Sedláček jejím autorem, či zda pouze zkorigoval dílko Františka Budislava Veverky, zaměstnance pražského magistrátu. Pozoruhodné je, že nakonec byl postižen pouze nedostatečně bdělý cenzor. Báseň *Tak to chce tento svět* se anonymně šířila na vlasteneckých zábavách, zvláště pak její závěrečné verše: „*Kdo hubu svou si nechce spálit,/ Ten musí mlčet nebo chválit.*“ Dobře ji znal i Karel Havlíček (aféra vypukla a postupně vyšuměla dva roky před jeho narozením). Sedláček si poté dával velký pozor, aby se nepopálil. Epigramy a satirické verše, v nichž reagoval zejména na politické události v Evropě, byly nalezeny až v jeho pozůstalosti.

Úplně jiná osobnost byl Josef František Smetana, „vlastenec a rebel“, jak ho autoři výstižně charakterizují v podtitulu třetího svazku. Narodil se 24. března 1801 ve Sviništonech

u České Skalice; dnes je jeho rodná obec administrativní součástí blízkých Dolan. Autoři opravili podle matričního záznamu chybně uváděný den narození, totiž 11. březen, který se rozšířil ve většině publikací a dokonce encyklopedií. Ostatně tuto chybu uvedl „do oběhu“ sám Smetana pokřtěný František, proto se také jeho padesátiny slavily 11. března 1851. Přitom šlo o záměnu popisného čísla rodného domu se dnem narození. Manželé Bečvářovi uvádějí ve svém díle na pravou míru i jiné nesprávné či polovičaté údaje. Františkovi záhy zemřel otec, vdovy se šesti nedospělými dětmi se ujal jeho strýc, sládek František Smetana, otec Bedřicha Smetany. Dal svého nadaného synovce studovat na gymnázium v Hradci Králové, poté na filozofickou a teologickou fakultu v Praze. V roce 1823 požádal mladík o přijetí do Tepelského konventu. Jeho rozhodnutí nebylo úplně svobodné, patrně ho ovlivnil strýc-poručník, který ho chtěl mít existenčně zajištěného. Vzdálenou Teplou zvolil patrně proto, že se doslechl o vysoké úrovni plzeňského gymnázia a Filozofického ústavu a také o všestranných aktivitách Josefa Vojtěcha Sedláčka. Věčné sliby složil koncem října 1825 a přijal řádové jméno Josef.

Na podzim 1831 byl Josef František Smetana ustanoven suplentem fyziky na Filozofickém ústavu, a jelikož se ve zkušebním období výtečně osvědčil, následovalo v létě 1832 jmenování řádným profesorem fyziky a přírodovědy. Stal se oblíbeným učitelem, při výuce prosazoval experimenty, a za tím účelem pořizoval potřebné pomůcky a nástroje. Z širokého spektra fyziky ho přitahovala zejména astronomie, v roce 1837 vydal první česky psanou, a hlavně fundovanou učebnici Základové Hvězdosloví čili Astronomie. Z názvu vidíme, že postupoval v dobových puristických tendencích. Nevymýšlel si všechny české termíny, dost jich převzal ze starší češtiny. Ještě v romanetu Newtonův mozek napsaném v 70. letech, jehož autor Jakub Arbes užíval cizích slov běžně, upoutávají čtenáře názvy planet: Dobropán (Merkur), Krasopaní (Venuše), Smrtonoš (Mars), Kralomoc (Jupiter), Hladolet (Saturn), které existovaly již ve 14. až 16. století. Uran, který byl objeven roku 1781, se „poženštil“ na Nebešťanku, Neptun, objevený na základě předběžných výpočtů až v roce 1846, zařadil Smetana roku 1852 do své učebnice fyziky pro nižší gymnázia a reálky a pojmenoval ho „hezky česky“ Vodan. O deset let dříve však vydal daleko zásadnější učebnici Silozpyt čili Fysika, která po stránce odborné a jazykové překonala publikaci Sedláčkovu. Kromě přírodních věd se Smetana zajímal o dějiny, třísvazkovou učebnici Všeobecný dějepis občanský, na níž pracoval již ve třicátých letech, směl kompletně vydat až v letech 1846/47.

Neminuly ho ani starosti s příbuzenstvem. V letech 1840–1843 měl v Plzni pod dohledem bratrance Bedřicha, který střídal gymnázia, studium ho nebavilo, protože měl v hlavě hudbu a mladické taškařice. Středoškolská studia nakonec v Plzni završil a díky přímlově „strýčka“ kanovníka mu otec nebránil v dráze skladatele, dirigenta a hudebního pedagoga. Mezi oběma bratrance byl rozdíl třiatvaceti let, navíc v té době měli laici k vysvěceným mužům uctivý odstup. Připomeňme si povídku Boženy Němcové Divá Bára: pan farář v ní své sestře tyká a oslovuje ji křestním jménem, ona mu vyká a říká „pane bratře“. Bedřich Smetana vždy projevoval „strýčkoví“ lásku a vděčnost a ctil jeho památku.

Příchod Josefa Františka Smetany do Teplé byl pro staršího Josefa Vojtěcha Sedláčka posilou. Nalezl v něm spřízněnou duši, jednu z mála v prostředí málo přátelském či indiferentním vůči českým obrozeneckým snahám. Je ale pravda, že oba měli pohodlný byt v budově Filozofického ústavu, byli v řádu existenčně zajištěni, a přitom do kláštera zajížděli pouze několikrát do roka, o prázdninách většinou cestovali. Řád jim platil

studium, léčení, což mohl ocenit zejména Smetana – v roce 1844 utrpěl vážný úraz hlavy, kdy se pochybovalo o jeho přežití, v 50. letech prodělal dvě oční operace, a teprve ta druhá mu zachránila alespoň jedno oko. Mezi spolubratry potkávali oba také tolerantní muže, dokonce i sympatizanty a přátele, za něž budiž jmenován budoucí převor Hugo Jan Karlík. V létě 1837 podnikl Smetana cestu do Solné komory a Tyrolska, kde v premonstrátském klášteře ve Wiltenu navštívil sesazeného tepelského opata Karla Kašpara Reitenbergera – ten tu měl přikázaný pobyt až do konce života. Za tento odvážný projev přátelství nebyl nijak postižen.

Povahově klidnější Smetana si na rozdíl od rtuťovitého, temperamentního Sedláčka nepotrpěl na pocty, ale svému příteli tuto slabost nezazlival. Nepohyboval se ve šlechtických kruzích, stýkal se hlavně s intelektuály a příslušníky středních vrstev, pravidelně s nimi sedával ve stolní společnosti v hostinci U Bílé růže. Koncem 30. let vznikla z jeho podnětu česká nedělní průmyslová škola pro řemeslnické mistry, tovaryše a učně, počet zájemců brzy dosáhl dvou set. Tyto kurzy však zanikly z finančních důvodů – zadarmo přednášející učitelé nemohli donekonečna hradit z vlastní kapsy nákup učebních pomůcek a materiálu k experimentům.

Po Sedláčkově smrti se Smetana stal hlavním organizátorem českých vlasteneckých aktivit v Plzni a okolí. Jeho upřímné češství neustrnulo na obraně jazykových a kulturních práv českého národa, zajímal se o politiku, zastával liberální názory, usiloval o řešení sociální otázky. Zapojil se do revolučního dění roku 1848, pochopitelně ne v boji na barikádách, ale nenásilnými prostředky. Obhajoval konstituci, psal články do novin, v červnu se zúčastnil Slovanského sjezdu v Praze. Byl zvolen starostou plzeňské Slovanské lípy, která se ustavila podle vzoru pražské Lípy slovanské. Na příkaz opata Mariana Josefa Heinla musel na členství ve Slovanské lípě rezignovat. Jeho další profesní život ovlivnila v roce 1849 Exnerova-Bonitzova reforma, známá spíše pod názvem Thunova reforma podle tehdejšího ministra kultu a vyučování Lva Thuna z Hohensteinu. Znamenala novou organizaci veškerého rakouského školství od škol obecných po univerzity a polytechniky. Pokud jde o střední školy, byly zrušeny filozofické ústavy a jejich dva ročníky připojeny ke gymnáziím, která se tak stala osmiletými. Filozofické fakulty byly zrovnoprávněny s ostatními fakultami a orientovány především na přípravu středoškolských učitelů; absolventů věnujících se pouze vědě bylo velmi málo. V novém systému výuky získala matematika přední postavení, z čehož měl Smetana – od té doby tedy gymnaziální profesor – jistě radost. Dočkal se ještě pádu bachovského neoabsolutismu a náznaků politického oživení, nemohl se však radovat ze zakládání českých gymnázií a reálek. Smrt si pro něj přišla v nedožitých šedesáti letech 18. února 1861.

Osobnost Josefa Františka Smetany plně pochopíme teprve z jeho poezie, z níž za jeho života bylo publikováno jen málo básní. První knižní vydání jeho tvorby vyšlo roku 1905 pod názvem Básně Josefa Františka Smetany, roku 1919 byl vydán skromný výbor z jeho poezie nazvaný Pomněnky (tímto titulem sám nadepsal sešitky, do nichž své básnické nápady zachycoval). Nás patrně nejvíce osloví jeho humoristické a satirické verše. Humorem se snažil popularizovat i svůj obor – fyziku, například gravitační zákon aplikoval v delší básni *Tíže* na různé společenské jevy: „*Tělo volně padající/ padá pořád rychleji,/ dluhy v státní pokladnici/ zrychleně se množí.*“ Smetana byl mužem hluboké víry, která u něj nikdy nezakrněla v ideologii, proto ve své poezii ostře napadal klerikalismus, spojení trůnu a oltáře, praxi řeholního života, neváhal kritizovat ani papeže, pokud se jeho počínání

neshodovalo s evangeliem. Se všemi jeho soudy však nelze souhlasit, přestože si uvědomujeme jejich dobový kontext. Například jezuita pranyřoval pro jejich údajně neblahý vliv na vzdělávání, což je ovšem soud velmi jednostranný a nespravedlivý. Cítíme z něj tehdejší vzájemnou řevnivost církevních řádů působících ve školství. My se můžeme bavit představou, kdyby se ti někdejší nemilosrdní kritikové jezuitů dnes probudili a zjistili, že se jezuita Jorge Mario Bergoglio stal papežem Františkem. *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis*.

Ostatně i plzeňské gymnázium procházelo změnami, které nebyly výše zmíněny. V roce 1853 byl zaveden povinný tělocvik, jeho prvním učitelem se stal vysloužilý voják Václav Růžička, muž s přirozenou autoritou, řízný, neváhající použít silnějšího výrazu; žáci byli novým předmětem nadšeni. Čeština se od roku 1849 vyučovala jako povinný předmět, z něhož byli klasifikováni i rodilí Němci. Od 60. let začaly premonstrátskému gymnáziu konkurovat další německé školy v Plzni, například reálka, obchodní akademie. Rozmach zaznamenalo i české školství, střední školy byly kvalitně zastoupeny českým gymnáziem a českou reálkou. Od 80. let přibývali na premonstrátském gymnáziu laičtí pedagogové, například spisovatel Karel Klostermann, jinak polyglot ovládající devět jazyků, který tu vyučoval francouzštinu a němčinu. Od 90. let škola postupně zaostávala za potřebami moderní společnosti, žáků výrazně ubylo. Za první světové války budili tepelští kanovníci odpor hlasitou podporou vilémovského Německa, není tedy divu, že od roku 1922 jejich gymnázium nesmělo přijímat nové studenty, definitivně uzavřeno bylo na konci školního roku 1923/24. Za jeho slavné absolventy jmenujme alespoň zakladatele vídeňské lékařské školy Josefa Škodu (1805–1881), strýce podnikatele Emila Škody.

Čtvrtý svazek díla je potěchou pro oči, autoři v něm shromáždili celkem 161 obrazových příloh, mnohé jsou unikátní, současný stav některých objektů vyfotografovali sami na svých výzkumných cestách. Pátý svazek přináší seznamy Sedláčkových a Smetanových publikací, rukopisů a korespondence, použitou literaturu, archivní zdroje, a nakonec jmenový rejstřík.

Martina a Jindřich Bečvářovi publikovali již pěknou řádku monografií z dějin matematiky, někdy ve spolupráci se svými kolegy. Premonstráti v Plzni jsou jejich životní dílo. Pět svazků v úhledné modré kazetě, téměř 1600 stran textu včetně velmi podrobných poznámek pod čarou. Když začali toto téma zpracovávat, určitě netušili, nakolik se jim „rozroste“, zejména díky všestranným aktivitám dvou protagonistů. Prostudovali ohromné množství archivních pramenů, často neznámých či dosud málo využitých, bohatou odbornou literaturu, navíc svůj text podávají velmi čtivým, literárně kultivovaným způsobem. Je obdivuhodné, že školení matematici, tedy exaktní vědci, dokázali na takové úrovni zvládnout humanitní obor, historii; Martina Bečvářová byla dokonce jmenována profesorkou českých dějin. A nakonec otázka „na tělo“: Kdo z nás, školených historiků, by dokázal napsat kvalitní, fundovanou matematickou monografii?

Marie Štemberková

DOI: 10.14712/23365730.2025.15